

Anna Kostecka-Sadowa*

 <https://orcid.org/0000-0002-2287-904X>

ŻYWOTNOŚĆ ZAPOŻYCZEŃ WSCHODNIOŚLAWIAŃSKICH W GWARACH POLSKICH Z OKOLIC LUBACZOWA (NA PODSTAWIE POLA TEMATYCZNEGO CZŁOWIEK)

THE VITALITY OF EAST SLAVIC BORROWINGS IN THE DIALECT
OF LUBACZÓW
(ON THE BASIS OF THE THEMATIC FIELD *MAN*)

Keywords: East Slavic borrowings, linguistic consciousness, generational cross-section, south-eastern dialects

Słowa kluczowe: zapożyczenia wschodniosłowiańskie, świadomość językowa, przekrój pokoleniowy, gwary południowo-wschodnie

Pogranicze to przestrzeń, gdzie stykają się obszary państwowe, narodowościowe, kulturowe lub językowe. Mieczysław Karaś [1969, s. 361] sytuuje gwary Małopolski południowo-wschodniej jako graniczące bezpośrednio z Ukrainą – jest to wschodnia część gwar Rzeszowszczyzny, na wschód od linii Sanok – Łańcut – Jarosław – Lubaczów. Sąsiadują one z gwarami zachodnioukraińskimi. W wyniku tego sąsiedztwa oraz przenikania się języka polskiego z językiem ukraińskim powstały liczne zapożyczenia fonetyczne, fleksyjne i leksykalne – zarówno w gwarach polskich, jak i ukraińskich. Na ich kształtowanie wpływ miały wspólna przeszłość kulturowa i dziedzictwo prasłowiańskie. Jeszcze pod koniec XIX wieku w wielu wsiach Małopolski południowo-wschodniej mówiło się gwarą ukraińską, do dziś w niektórych miejscowościach tego regionu funkcjonują cerkwie prawosławne. W najdalej

* Polska Akademia Nauk w Krakowie, Instytut Języka Polskiego, Pracownia Etymologii i Geolingwistyki, al. Mickiewicza 31, 31-120 Kraków, e-mail: annasadowa@op.pl.

wysuniętej części wschodniej Małopolski gwary nie są rdzennie polskie – powstały w wyniku polonizowania się ludności ukraińskiej.

Pod wpływem języka ukraińskiego w gwarach wschodniej Rzeszowszczyzny zniwelowane zostały niektóre cechy charakterystyczne dla pozostałej części Małopolski – np. mazurzenie, samogłoska pochylona *a* (wymawiana tu jako *a* jasne). Natomiast bardzo dobrze zachowuje się wymowa przedniojęzykowieżbowego *ł*. Takie cechy jak brak mazurzenia, wymowa przedniojęzykowego *ł* czy samogłoski *a* pochylonej jako *a* jasne łączą gwary Małopolski wschodniej z polszczyzną południowokresową, dlatego też niekiedy nazywa się je również gwarami kresowymi [np. Mazur, 1976; Kość, 1999] – podobnie jak gwary polskie na obszarze Ukrainy, Białorusi i Litwy. Kazimierz Nitsch włączył je do dialektu małopolskiego, podkreślając zarazem ich pograniczny, przejściowy i niepierwotny charakter (w jego nomenklaturze jest to Małopolska wschodnia późniejsza) [Nitsch, 1960]. Podobnie uczynił Stanisław Urbańczyk, wyodrębniając w Małopolsce pogranicze wschodnie młodsze [Urbańczyk, 1968]. Natomiast Karol Dejna w ogóle nie włączył tych obszarów w obręb dialektów polskich.

Językowemu pograniczu polsko-wschodniosłowiańskiemu poświęcono już wiele uwagi. Jednak omawiany region wschodniej Rzeszowszczyzny nie doczekał się jak dotąd większego opracowania, są to przeważnie teksty o charakterze przyczynkarskim – ich przegląd podaje Agata Kwaśnicka [2006]. Natomiast gwary pograniczne na terenie Lubelszczyzny oraz Podlasia mają bogatą dokumentację materiałową [Sierociuk, 1996; Pelcowa, 1997]¹. Obszaru, przez który przebiegała dawniej pierwotna etnograficzna granica polsko-ruska, dotyczy monografia Władysława Kuraszkiwicza pt. *Przegląd gwar województwa lubelskiego* [1932].

Przywoływany w tym artykule współczesny materiał językowy pochodzi z następujących miejscowości Małopolski południowo-wschodniej, z powiatu lubaczowskiego: Wola Wielka (wieś liczy 542 mieszkańców); Narol-wieś (580 mieszkańców) oraz Łukawica (321 mieszkańców). Są to miejscowości położone na samym pograniczu obszaru Małopolski wschodniej późniejszej według podziału Nitscha [1960]. Eksploracje terenowe w tych wsiach prowadziłam w latach 2015–2017. Ogółem w badaniach udział wzięło 68 osób²: 18 przedstawicieli z I pokolenia, 23 z pokolenia II, 27 z III pokolenia³. Szczególny nacisk kładłam na potwierdzenie znajomości

¹ Tutaj również szczegółowa bibliografia prac poświęconych temu zagadnieniu.

² Przedziały pokoleniowe podaję według Jerzego Sierociuka [2003, s. 134]: I – urodzeni przed rokiem 1920; II – urodzeni w latach 1921–1945; III – urodzeni w latach 1946–1970; IV – urodzeni w latach 1971–1995; V – urodzeni po 1996 roku. Tu brałam pod uwagę tylko trzy pokolenia: I – urodzonych w latach 1921–1945; II – urodzonych w latach 1946–1970; III – urodzonych w latach 1971–1995.

³ Badani informatorzy z pokolenia I ukończyli tylko kilka klas szkoły podstawowej, 14 osób z II pokolenia ma ukończoną szkołę średnią, natomiast wszyscy respondenci reprezentujący III pokolenie poprzestali na wykształceniu średnim.

analizowanych wyrazów w mowie pokolenia młodszego, dlatego liczba respondentów w III grupie jest większa.

Celem artykułu jest przedstawienie wyników badań dotyczących stopnia znajomości wschodniosłowiańskich zapożyczeń leksykalnych w mowie mieszkańców Polski południowo-wschodniej. Ze *Słownika gwar polskich* [SGP] i jego kartoteki [KSGP] wynotowałam wyrazy zapożyczone lub o status zapożyczenia podejrzone, poświadczone w powiecie lubaczowskim, i skonfrontowałam je z danymi pozyskanymi od moich respondentów. Dodatkowo do prowadzenia badań terenowych posłużył mi *Kwestionariusz do badań słownictwa ludowego* [Doroszewski, 1958, z. IV] oraz monografia pt. *Rzeczownikowe zapożyczenia wschodniosłowiańskie w gwaraach polskich* [Kostecka-Sadowa, 2015]⁴. Na tej podstawie chciałam zweryfikować stopień znajomości zebranych jednostek leksykalnych i ich funkcjonowanie w świadomości użytkowników języka wsi, przede wszystkim u przedstawicieli młodszego pokolenia. Bazowanie na własnych badaniach terenowych dało mi podstawę do wiarygodnego prześledzenia zmian.

Przy ustalaniu „drogi” zapożyczeń pomocne były polskie słowniki etymologiczne Franciszka Sławskiego [1952], Wiesława Borysia [2005] oraz wschodniosłowiańskie: *Słownik etymologiczny języka rosyjskiego* (*Этимологический словарь русского языка*) Маха Vasmera [Фасмер], *Słownik etymologiczny języka ukraińskiego* (*Етимологічний словник української мови*) pod redakcją Aleksandra Melnyczuka [ЕСУМ] oraz *Etymologiczny słownik języków słowiańskich* (*Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*) pod redakcją Olega Nikolajewicza Trubaczewa [ЭССЯ]. Korzystałam również ze *Słownika języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego [SJPD], *Słownika języka ukraińskiego* (*Словник української мови*) pod redakcją Iwana Biłodida [СУМ], *Słownika języka ukraińskiego* (*Словарь української мови*) Borysa Hrinchenki [Грінченко]⁵.

Kilkusetletnie procesy społeczno-historyczne przyczyniły się do wykształcenia wielojęzyczności, wieloetniczności i wielowyznaniowości na całym pograniczu wschodnim. Wzajemne wpływy polsko-ruskie sięgają w niektórych regionach czasów średniowiecza. Odnosi się to szczególnie do leksyki – najbardziej otwartej na obce wpływy. Na terenach, na których od wieków żyje ludność mieszana, istnieją równoległe różne systemy językowe. Znaczna część słownictwa jest genetycznie

⁴ Artykuł ten uzupełnia analizę przedstawioną w książce poprzez nowe badania prowadzone na tym terenie.

⁵ Poza tym opierałam się na informacjach zawartych w słownikach języka polskiego: *Słowniku polszczyzny XVI wieku* [SPXVI], *Słowniku staropolskim* [SStp], *Słowniku języka polskiego* Samuela Bogumiła Lindego [L], *Słowniku języka polskiego* pod redakcją Aleksandra Zdanowicza i in. [SWil], *Słowniku języka polskiego* pod redakcją Jana Karłowicza, Adama Kryńskiego, Władysława Niedźwiedzkiego [SW].

wspólna, różni się tylko cechami fonetyczno-morfologicznymi. Poza tym języki etniczne oddziałują na siebie, a wynikiem takiego procesu jest nakładanie się systemów i wzajemne przenikanie elementów do nich należących – tu polskiego i ukraińskiego na wschodzie Małopolski. Wyrazy o proveniencji wschodniosłowiańskiej upowszechniły się w gwarach wschodniego pogranicza naszego kraju przez bezpośrednie kontakty ludności polskiej i ukraińskiej.

Analiza dostępnych źródeł SGP oraz KSGP wskazuje, że najwięcej wschodnioslawizmów zachowało się na wschodnich terenach kraju – w Małopolsce wschodniej, na Lubelszczyźnie oraz Podlasiu. Mieszanie się ludności polskiej i ukraińskiej zintensyfikowało się dopiero po I wojnie światowej, a na większą skalę po II wojnie światowej. Dlatego gwary polskie znajdujące się w wielostronnym sąsiedztwie gwar ukraińskich przejmowały od nich wiele cech językowych. Tak więc wpływy ukraińskie w gwarach polskich na pograniczu kraju są najstarsze i najliczniejsze. Wiele nazw wywodzi się z języka prasłowiańskiego – wskazuje na wspólne dziedzictwo językowe i kulturowe. Badany teren ma charakter przejściowy i mieszany, co powoduje, że pewne cechy genetycznie wspólne dla obu systemów mogą być podtrzymywane dzięki interferencjom językowym. Tu należy oddzielić dwie sprawy – zapożyczenia wyrazów i interferencje leksykalne. Interferencje leksykalne są w języku obcymi elementami, które pojawiają się zwykle bardzo niekonsekwentnie i są najczęściej wynikiem niedostatecznej znajomości jednej odmiany języka i wspomagania się drugą [Zielińska, 1992, s. 113]. Zmiany w podsystemie słownikowym odzwierciedlają nie tylko efekty interferencji na płaszczyźnie językowej, ale świadczą pośrednio o dziedzinach kontaktów na płaszczyźnie kulturowej. Rozstrzygnięcie na korzyść wpływu jest łatwiejsze w wypadku występowania wschodnich cech fonetycznych i morfologicznych oraz pożyczek z pewnych języków orientalnych. Z kolei przy braku takich cech w wyrazach słowiańskich bierze się pod uwagę zasięg nazwy w gwarach polskich, jej historię oraz wiele innych czynników. Okazuje się jednak, że niektóre pożyczki objęły dosyć rozległe tereny.

Przedstawione w artykule leksemy to nie tylko zapożyczenia wschodniosłowiańskie. Są też formacje, które należy uznać za wspólne, występujące w obu systemach językowych, a ich większa frekwencja i większa żywotność na badanych terenach jest podtrzymywana dzięki interferencji sąsiadujących gwar ukraińskich⁶.

⁶ Na przykład uznawany za ukraiński sufiks *-ko*, tworzący formacje deminutywne, znany był już w staropolszczyźnie, podobnie jest z feminatywami *-ichal/-ycha*. Formy feminatywne z podstawowym *-ch-* w części sufiksальной, chociaż archaiczne, są jednak charakterystyczne również dla polskiego systemu językowego.

Z powodu wielkiej liczby zgromadzonych wyrazów w tym artykule ograniczam się do omówienia leksyki należącej do pola tematycznego⁷ CZŁOWIEK, nazw stopni pokrewieństwa, nazw zawodów i nazw części ciała.

Zanim przejdę do prezentacji poszczególnych przykładów, nadmienię, że sam wyraz *człowiek* funkcjonuje na badanym terenie nie tylko w powszechnym znaczeniu. Uzyskałam poświadczenie leksemu *człowiek*⁸ w znaczeniu ‘mężczyzna’ – jest on znany osobom starszym oraz respondentom młodszego pokolenia: *Jakiś człowiek przychodził do ciebi, nie, nie to nie była baba, tylko człowiek* (AK78⁹). To znaczenie SGP notuje tylko na obszarach wschodnich kraju i Kresach Wschodnich: w powiatach siemiatyckim, bielskim (Biała Podlaska), włodawskim, krasnostawskim oraz zamojskim. Podobny zasięg w SGP ma leksem *człowiek* w znaczeniu ‘mąż’. W omawianych gwarach młodsze pokolenie informatorów tego znaczenia już nie zna. Przykłady te powszechnie występują w językach wschodniosłowiańskich, natomiast w gwarach polskich stopniowo wychodzą z użycia.

Najliczniejszą grupą wyrazów wschodniosłowiańskich z pola tematycznego CZŁOWIEK, które odnotowałam w kartotece SGP, są określenia człowieka ze względu na jego wygląd i cechy charakteru. Jest to słownictwo znane mieszkańcom wsi z dwóch starszych grup wiekowych. Głównie są to pejoratywne nazwy. Wiele jednostek leksykalnych dotyczy ludzkich wad, cech krytykowanych przez społeczeństwo. Cechy negatywne odbierane są mocniej i dlatego otrzymują nazwy specjalne. Dość często zapożyczenia ulegają różnym zmianom znaczeniowym, zwykle już na gruncie polskim wzmacnia się ich odcień pejoratywny. Bogacz wiejski jest tu nazywany *kurkulem*¹⁰: *A były kiedyś tu na wsi takie kurkule, no, bogacze, co miały tyle hektarów pola* (JK48); *Tak, tak, mama często wspominała sąsiadów – kurkulów, ale teraz to ni, ni ma jich* (ZK62). Na określenie ‘osoby brudnej’ funkcjonuje

⁷ Za Zofią Cygal-Krupą [1990, s. 28–29] przyjmuję termin *pole tematyczne* w znaczeniu słownictwo konkretne, nazwy rzeczy związane z określonym tematem, statystycznie rzadsze od słownictwa częstszego, z którym autorka utożsamia występujące często w tekście zaimki, przyimki, spójniki i większość przymiotników, część czasowników i rzeczowników mających znaczenie ogólne. Podobne stanowisko przyjął Władysław Miodunka [1976].

⁸ W słownikach L, SWil, SW ‘Homo sapiens; mężczyzna; mąż; służący’, w SJPD *człowiek* 1. ‘Homo sapiens, najbardziej rozwinięta istota z żywych’, 2. daw. ‘służący’. W językach wschodniosłowiańskich: ukr. *чолов’ик* ‘mąż’ oraz ‘mężczyzna’ [Грінченко, t. IV, s. 469; СУМ]; brus. *чалав’ек* ‘ts’ [СБГ, t. 5, s. 398; СБМ]; ros. *челов’ек* ‘ts’ [Даль].

⁹ Cytowani informatorzy: II – urodzeni w latach 1946–1970: JK48 – kobieta, ur. 1948; CB49 – kobieta, ur. 1949; WP52 – mężczyzna, ur. 1952; JK53 – mężczyzna, ur. 1953; ZK62 – kobieta, ur. 1962; WM64 – mężczyzna, ur. 1964; BM68 – mężczyzna, ur. 1968; III – urodzeni w latach 1971–1995: ZJ76 – kobieta, ur. 1976; AK78 – kobieta, ur. 1978; AB80 – kobieta, ur. 1980; KM89 – mężczyzna, ur. 1989; WB81 – mężczyzna, ur. 1981.

¹⁰ Wyraz znany w językach wschodniosłowiańskich: ukr., ros. *курк’уль* ‘ts’ [Грінченко, t. II, s. 330; СУМ; Даль].

leksem *chachla*¹¹, człowiek roztrzepany, nieuważny to *chalaj*, *chołoj*, *choluj*¹², *halaj*¹³, na nieokrzesanego, mrukliwego mówiono *burmyło*¹⁴. W języku ukraińskim ten ostatni leksem oznacza człowieka niezgrabnego, nieobrotnego, w badanych gwarchach doszło więc do przesunięcia znaczenia [ECYM, t. I, s. 303]. Z kolei człowiek niedołączny, niezgrabny to *czerepacha*¹⁵, *czubaryk*¹⁶, *holopa*, *olopa*¹⁷. W odniesieniu do plotkarza, kłamcy, krzykacza używa się wyrazu *brechun*¹⁸, na nicponia, łajdaka, włóczęgę mówi się *brodziaga*, *brodziaga*¹⁹, wyrazy *hajdamak*, *hajdamaka*²⁰ oznaczają rozbójnika, opryszka, *hołodraniec*²¹ to ‘oberwaniec’, a ‘dziwak’ to inaczej *czudak*²². Szerokie rozprzestrzenienie geograficzne mają leksemy *gluchman*,

¹¹ W SWil prowinc. *chachol*, *chochol* ‘prosty chłop, prostak’. Wyrazy te są znane językom ruskim: ukr. *хох’ол*, *хохл’у*, *хохл’ушка* ‘zniew. o Ukraińcu’ [CYM]; brus. *хох’ол* ‘czupryna’ [СБГ, t. 5, s. 294; СБМ].

¹² Słowniki języków wschodniosłowiańskich potwierdzają istnienie wyrazów: ukr., ros. *хол’уї* ‘służący’ [CYM; Даль]; brus. *хал’уї* pogard. ‘sługa’ [СБГ, t. 5, s. 285]; ros. gw. ‘człowiek leniwy, nicpoń’ [Даль].

¹³ W SW gw. *halaj*; *na halaj*, *na balaj*, z ukr.; w SJPD gw. *halaj* ‘trziot, roztrzepaniec, krzykacz’, z ukr. też *na halaj-balaj*. W słownikach języka ukraińskiego poświadczony tylko w połączeniu: *на гал’ай-бал’ай* [CYM]. „Leksem *halaj* jest zapożyczeniem z języka ukraińskiego” [Boryś, 2005, s. 191].

¹⁴ Ukr. *бурм’ило* 1. ‘zartobliwie o niedźwiedziu’, 2. przen. ‘o człowieku niezgrabnym, nieobrotnym’ [CYM].

¹⁵ Wyraz poświadczony w SPXVI, SWil ‘żółw, ropucha’; SW podaje dwa znaczenia wyrazu: ‘żółw’ oraz ‘przezvisko starej kobiety’. Wyraz znany językom ruskim: ukr., ros. *чепен’аха* ‘żółw’ [Грінченко, t. IV, s. 456; CYM; Даль]; brus. *чарп’аха* ‘ts’ [СБМ]; też ‘człowiek powolny’ [CYM; СБМ; Даль].

¹⁶ Wyraz znany w języku ukraińskim *чуб’арий*, *чуб’арик* ‘człowiek z czubem, czupryną’ [CYM].

¹⁷ W SW gw. *holopa*. W słowniku języka ukraińskiego: *голь’она* ‘koński zad’ [Грінченко, t. I, s. 306].

¹⁸ W SWil *brzechun* ‘kundel, szczekacz’; SW gw. *brechun*, *brzechun* ‘plotkarz’; w SJPD pot. *brechacz*, daw. *brzechacz*; daw. *brzechun* ‘szczekacz, kundel’. Wyraz znany językom wschodniosłowiańskim: ukr. *брех’ун* ‘kłamca’ [Грінченко, t. I, s. 97; CYM]; brus. *брах’ун*, *брэх’ун* ‘ts’ [СБГ, t. 1, s. 214; СБМ].

¹⁹ Polskie słowniki nie notują tego wyrazu, natomiast znany jest on językiem wschodniosłowiańskim: ukr., ros. *брод’яга* ‘włóczęga’ [CYM; Даль; Ожегов]; brus. *брадз’яга* ‘ts’ [СБМ]. Jest to derywat od psł. **broditi* ‘chodzić w różnych kierunkach, włóczyć się, błądzić’ z sufiksem *-*aga* [ЭССЯ, t. 3, s. 36; EСYM, t. I, s. 252–253; Sławski, 1952, t. 1, s. 41, 42].

²⁰ Wyraz odnotowany w słownikach L, SWil, SW; w SJPD 1. hist. ‘kozak ukraiński’, 2. daw. ‘zawadiaka’ ukr. z tur. W słownikach języków wschodniosłowiańskich: ukr. *гайдамак*, *гайдамака* ‘uczestnik walk wyzwoleniczych w XVIII wieku na Prawobrzeżnej Ukrainie’, też ‘rozbójnik, opryszek, psotnik, łotr’ [Грінченко, t. I, s. 265; CYM]; brus. *гайдамака* ‘włóczęga’ [СБГ, t. 1, s. 404].

²¹ SW gw. ‘hultaj, nicpoń’, ukr. *голодр’анець* ‘człowiek obdarty’ [CYM, Грінченко, t. I, s. 323].

²² W słownikach języków ruskich: ukr., ros. *чуд’ак* ‘dziwak, oryginał’ [Грінченко, t. IV, s. 475; CYM; Даль].

*gluszman*²³ w znaczeniu ‘człowiek głuchy’ oraz *nienażora, obżora*²⁴ ‘człowiek, który lubi dużo jeść; żarłok’, natomiast *hadiuga*²⁵ to ‘człowiek złośliwy; złośliwiec’.

Wizerunek kobiety jest również przedstawiany negatywnie: *hajdamak, hajdamaka* to ‘kobieta lub zwierzę wysokiego wzrostu’: *Taka hajdamaka z tyj baby* (WP52); *czerepacha* pogard. ‘kobieta tęga, niezdarna’: *Wlazła ta...to czerepacha i wszystko przewróciła* (BM68); *holopa, olopa* ‘kobieta chuda, wysoka i niezgrabna’: *Stała ta holopa przedy mno i nic nie widziałam* (CB49); *rozwalocha*²⁶ ‘kobieta gruba, powolna, leniwa’; *sałocha*²⁷, *sałuch* ‘kobieta otyła’; *skrobotucha*²⁸ ‘kobieta zła’.

W gwarach o wiele częściej niż w języku ogólnopolskim występują nazwy przezwiskowe w odniesieniu do innych nacji. Tu znalazłam następujące przykłady: *chachły* pogard. ‘przezwiśko Ukraińców’; *chachłuszka* ‘określenie Ukrainki’; *czubaryk* ‘pogardliwe określenie Ukrainca (zapewne związane z włosami, czubem), Rosjanina’.

Ostatnie dziecko w rodzinie było nazywane *mizyniec*²⁹, *mizynek*³⁰.

Z przedstawionych wyżej wyrazów znanych osobom starszego i średniego pokolenia w mowie młodszych respondentów zostało niewiele. Wszyscy spośród 27 badanych respondentów z III grupy pokoleniowej potwierdzili znajomość leksemów: *chachła* ‘człowiek brudny’, *chachły* ‘Ukraińcy’, *chalaj* ‘człowiek roztrzepany, nieuważny’, *brechun* ‘kłamca’, *czerepacha* ‘człowiek niezgrabny’, *gluchman* ‘człowiek

²³ W SW gw. *gluchman*. W ukr., brus. *гл'ухман, гл'ушман* ‘człowiek głuchy’ [Грінченко, t. I, s. 291; СУМ; СБГ, t. 1, s. 451]. Sierociuk, analizując niektóre zapożyczenia na pograniczu Lubelszczyzny, stwierdza: „Wyrazy *gluszman* i *gluchman* występują na terenie Lubelszczyzny pd. [...] W braku derywatów od typu *gluszman* można widzieć potwierdzenie odczuwanej obcości leksykalnej. Wyraz nie wchodzi w relacje z elementami polskiego systemu słowotwórczego z powodu swojej »wyrazistości« semantycznej i etnicznej” [Sierociuk, 2010, s. 14].

²⁴ W słownikach języków wschodniosłowiańskich: ukr. *ненаж'єра, ненаж'єра* ‘ts’ [Грінченко, t. II, s. 551–552]; ukr. *ненаж'єра* [СУМ]; brus. *нінаж'єра* ‘ts’ [СБМ]; ros. *ненаж'єра, ненаж'єра* ‘ts’ [Даль; Ожегов]. W SW st. *obżerca*; w SJPD indyw. *obżer* z Orzeszkowej. W słownikach języków wschodniosłowiańskich: ukr. *обж'єра, обж'єра* ‘żarłok’ [Грінченко, t. III, s. 8; СУМ]; ros. *обж'єра, обж'єра* ‘ts’ [Даль; Ожегов]; brus. *абж'єра* ‘ts’ [СБГ, t. 1, s. 33].

²⁵ W SW gw. ‘chłop, cham’, ukr. *гадюка* 1. ‘gadzina’, 2. przen. ‘człowiek podstępny’ [СУМ; Грінченко, t. I, s. 216].

²⁶ W słowniku języka rosyjskiego *развал'юха* ‘człowiek leniwy’ [Даль].

²⁷ W SW gw. *sałocha* ‘kobieta rozwiązła’, w ukr. *сало* ‘tłuszcz’ [СУМ].

²⁸ W SW gwarowy. W słownikach ukraińskich: *шкрябот'юха* ‘o myszy’, *скребот'и* ‘skrobać, drapać’ [Грінченко, t. IV, s. 502; СУМ].

²⁹ W słownikach języków wschodniosłowiańskich: ukr. *миз'инець, миз'инок* ‘dziecko najmłodsze w rodzinie’ oraz ‘najmniejszy palec’ [Грінченко, t. II, s. 422–423]; ‘najmniejszy palec’ [СУМ]; brus. *мяз'іняц* ‘ts’ [СБГ, t. 3, s. 101; СБМ]; ros. *миз'инец* ‘ts’ [Даль].

³⁰ Również ostatnie zwierzę zwano *mizyniec*, *mizynkiem*.

głuchy’, *ninażora* ‘żarłok’ oraz *mizyniec* ‘ostatnie dziecko w rodzinie’. W zasobie biernym pozostają leksemy *kurkul*, *hajdamaka* oraz *hadiuka*.

Następne przykłady poświadczenia na tych terenach dotyczą nazw stopni pokrewieństwa. Powszechnie w mowie 68 przebadanych mieszkańców wsi występują leksemy *kum*³¹ w znaczeniu ‘sąsiad, ojciec chrzestny’: *Poszed do kuma i siedzi cały wieczór* (ZK62), *stryjko*³² jako ‘brat ojca; stryj’: *Jutro ide do stryjka* (WM64) oraz *wujko*³³ ‘wujek’: *Wujko mi to przynis* (KM89). Młodsze pokolenie badanych respondentów potwierdza również używanie wyrazów: *dziadko*, *dziadźko*³⁴ w znaczeniach 1. ‘dziadek’: *Tak, my tu z dziadźkim razem żyjimy. Mój dziadko jeszcze w polu* (WB81) oraz 2. ‘wuj, stryj’: *Romek, to mój dziadźko, on mego tata brat ródzony* (AB80).

Takie leksemy, jak *bracicha*³⁵, *bratoweńka*, *bratowicha* ‘żona brata; bratowa’; *dońcia*, *dońka* ‘córka’³⁶, *świekrucha*³⁷ ‘teściowa’ oraz *teszcza*³⁸ ‘teściowa’ pokolenie średnie badanych respondentów wymienia jako znane, ale już nieużywane. Natomiast leksem *dzierżanka*³⁹ ‘córka chrzestna’ obecnie używany jest tylko przez najstarszych respondentów, młodszym w ogóle nie jest znany.

³¹ Wyraz poświadczony w SPXVI, SStp, L, SW; w SJPD daw. *kum*, ros. z tur., tur. *kuma* ‘kochanka, młoda żona, służąca’. Leksem ten poświadczają słowniki wschodniosłowiańskie: ukr., brus., ros. *кум* ‘ojciec chrzestny, przyjaciel’ [Грінченко, t. II, s. 323–324; СБМ; Даль]; ‘przyjaciel’ [СУМ].

³² W SW *stryjko*; w SJPD przestarz. *stryjko* ‘brat ojca’. W słownikach języków wschodniosłowiańskich: ukr. *супуї, суп’уїко* ‘stryj’ [Грінченко, t. IV, s. 215–216]; dial. *супуї, суп’уїко* ‘stryj’ [СУМ]; brus. *суп’уї* ‘ts’ [СБГ, t. 4, s. 607].

³³ Wyraz powszechny w języku ukraińskim: *в’уїко* ‘wuj, wujek’ [Грінченко, t. I, s. 259; СУМ].

³⁴ W SWil prowinc. *dziadźko* ‘wuj, wujaszek, stryj’; SW gw. *dziadko*, *dziadzia*, *dziadźko* ‘wuj, stryj’ z brus. W słownikach języków wschodniosłowiańskich: ukr., ros. *д’ядя, д’ядько* ‘wuj, stryj, pan’ [Грінченко, t. I, s. 462; СУМ; Даль; Ожегов]; brus. *дз’ядзя, дз’ядзька* ‘ts’ [СБМ; СБГ, t. 2, s. 63].

³⁵ SW gw. *bracicha*. W słownikach języków wschodniosłowiańskich: ukr. *брат’иха, братов’енька* ‘bratowa’ [Грінченко, t. I, s. 94–95]; brus. *брац’иха* ‘ts’ [СБМ; СБГ, t. 1, s. 215].

³⁶ W SWil z Ukrainy; SW gw. *doczka* ‘córka; kochanka’, *donia*, *dońka*; w SJPD daw. reg. *donia* ‘młoda dziewczyna, córka’ z ukr. W słownikach języków wschodniosłowiańskich: ukr., brus. *д’онь’ка, д’оня, д’онця, д’очк’а* ‘córka’ [Грінченко, t. I, s. 421, 437; СУМ; СБГ, t. 2, s. 32; СБМ]; ros. *д’очь* ‘ts’ [Даль; Ожегов].

³⁷ U Lindego; w SW gwarowy; w SWil, SJPD *świekra* ‘teściowa’. Wyraz znany językom ruskim: ukr. *свекр’уха* ‘teściowa’ [Грінченко, t. IV, s. 105; СУМ]; brus. *свекр’оў, свекр’уха* ‘ts’ [СБГ, t. 4, s. 402; СБМ].

³⁸ W SW gw. *teszcza*. Wyraz znany powszechnie w językach wschodniosłowiańskich: ukr., brus., ros. *теща* ‘teściowa’ [Грінченко, t. IV, s. 259; СУМ; СБГ, t. 5, s. 160; СБМ; Даль; Ожегов].

³⁹ W SW gw. ‘córka chrzestna’. Podstawę słowotwórczą stanowi psł. **dbržati* ‘trzymać’, nazwa osobowa oparta na imiesłowiu biernym *-an-*, z sufiksem *-ka* < **-ьka* [ЭССЯ, t. 5, s. 230–231; ЕСУМ, t. II, s. 39; Фасмер, t. I, s. 503].

Z podpola tematycznego dotyczącego nazw zawodów wszyscy badani respondenci potwierdzili używanie następujących przykładów: *soldat*⁴⁰ ‘żołnierz’: *Soldaty jakiś chodzili* (ZJ76) oraz *krawczycha*⁴¹ ‘krawcowa’: *Do krawczychi zanięła żeby trochę skróciła* (AB80).

Na pytanie, jak nazywa się ‘mężczyzna zajmujący się kastrowaniem zwierząt; kastrator’, padało kilka odpowiedzi, ale znały je tylko osoby z dwóch starszych pokoleń: *charaszaj*⁴², *charaszajko*, *charaszajnik*, *charasznik*, *charaszotnik*, *charaszun*. ‘Kobieta zajmująca się kastrowaniem zwierząt’ to *charaszajka*. Młodzi znają te wyrazy ze słyszenia, stanowią więc one zasób bierny słownictwa tego pokolenia. Podobnie jest z leksemami *kosiec*⁴³ ‘kosiarz’, *mielnik*⁴⁴ ‘młynarz’, *mielniczka* ‘młynarka’, *onuczник*⁴⁵ ‘mężczyzna zbierający szmaty, trudniący się handlem szmatami’ oraz *tkaczycza*⁴⁶ ‘tkaczka’ – występują one w mowie respondentów starszego i średniego pokolenia, młodszy ich już nie używają.

W podpolu tematycznym dotyczącym nazw części ciała odnotowałam kilkanaście jednostek leksykalnych w mowie respondentów średniego i starszego pokolenia. Mają one szerszy zasięg geograficzny niż tylko badany teren powiatu lubaczowskiego – obejmują cały wschodni pas gwar polskich. Niektóre nazwy części ciała dotyczą zarówno człowieka, jak i zwierząt. Na tułów człowieka istnieje określenie

⁴⁰ W SWil; SW gwarowy; SJPD przestarz., ros. *солдат* ‘żołnierz’ [Даль].

⁴¹ W SW; w SJPD daw. regionalizm. Wyraz poświadczony w słownikach języka ukraińskiego: *кравч'уха* ‘krawcowa’ [Грінченко, t. II, s. 297; СУМ].

⁴² W słownikach języków wschodniosłowiańskich: ukr. *холоуц'ий* ‘kastrować’ [Грінченко, t. IV, s. 409]; ros. *холост'ить* ‘podcinać, kastrować’, *холост'ець* ‘kastrować’, *хорош'ать* ‘ulepszać, stawać się lepszym’, *хорош'ай* ‘człowiek piękny’ [Даль]; w brus. *хараш'аць*, *хараш'ати* ‘kastrować’, *хараш'аны* ‘kastrować’ [СБГ, t. 5, s. 288].

⁴³ W SWil; SW jako gwarowy; SJPD reg. *kosiec*. Wyraz znany jest również językom wschodniosłowiańskim: ukr. *кос'ець* ‘ts’ [СУМ]; brus. *кас'ець* ‘ts’ [СБМ]; ros. *кос'ець* ‘ts’ [Даль].

⁴⁴ SWil; SW gw. *mielnik*, *mielniczka*; w SJPD *mielnik*, *mielniczka* daw., dziś gw., z ukr., ros. Poświadczony również w słownikach języków wschodniosłowiańskich: ukr., ros. *мельник*, *мельничка* ‘młynarz, młynarka’ [Грінченко, t. II, s. 416; СУМ; Даль]; brus. *м'яльник*, *м'яльничка* ‘ts’ [СБГ, t. 3, s. 57; СБМ]. Materiały spoza OLA pokazują, że występowanie nazwy *mielnik* ‘młynarz’ w gwarach polskich ograniczone jest do ścisłego pogranicza wschodniego oraz do dialektów kresowych.

⁴⁵ Wyraz poświadczony w słownikach języków wschodniosłowiańskich: ukr., ros. *он'учник* ‘ts’ [Грінченко, t. III, s. 54; СУМ; Даль; Ожегов]; brus. *ан'учник* ‘ts’ [СБГ, t. I, s. 82].

⁴⁶ Wyraz znany językom wschodniosłowiańskim: ukr., ros. *ткач'уха* ‘ts’ [СУМ; Даль]; brus. *ткач'уха* ‘ts’ [СБМ].

*tulub*⁴⁷, czaszka to *czerep*, *czerepa*⁴⁸, a *lob*⁴⁹ oznacza czoło bez nacechowania pejoratywnego. Leksem *morda*⁵⁰ występuje w znaczeniach: 1. ‘pysk zwierzęcia’, 2. ‘pejoratywnie: twarz człowieka’, 3. ‘policzki’. Synonimem *mordy* jest tu też *ryło*⁵¹ wulg. ‘twarz’, natomiast *szczoki*⁵² występują w znaczeniu ‘policzki’.

Wyraz *holopa*⁵³ oznacza zarówno ‘dużą, niezgrabną nogę’, jak i ‘udo’. Najmniejszy palec to *mizyniec*, *mizynek*, natomiast *puczka*⁵⁴ to ‘opuszek palca’, a leksem *pistuk*⁵⁵ oznacza ‘pięść’: *Pistukim go uderzol* (JK53).

Na określenie ‘żrenicy oka’ odnotowałam kilka form fonetycznych występujących obocznie: *człowieczek*⁵⁶, *czelowieczek*, *czółłowiczek*, *czółłowiczek*: *Zawsze ludzie mówili, że w oku człowieczek je* (ZJ76). Leksem *hyra*⁵⁷ oznacza 1. ‘czuprynę

⁴⁷ W SWil; SW gw. *tulób* ‘tułów’; w SJPD ‘garbowana skóra, futro’, ros. z tur. Wyraz znany językowi ukraińskiemu: *т'улуб* ‘tułów’ [СУМ].

⁴⁸ Wyraz poświadczony w L, SWil; SW gw. *czerepa*; SJPD ‘czaszka, głowa’, ‘skorupa rozbitego naczyńia’ – postać wyrazu jest ruska. Znany jest również językom wschodniosłowiańskim: ukr. *ч'ереп* ‘czaszka’ [Грінченко, t. IV, s. 456; СУМ]; brus. *ч'эпан* ‘skorupa, coś rozbitego’ [СБГ, t. 5, s. 448]; w ros. ‘czaszka, coś rozbitego’ [Даль].

⁴⁹ W SW *lob*, st. *lob*; w SJPD *lob* ‘głowa zwierzęcia’, pot. rub. ‘o głowie ludzkiej’; ukr., ros. *лоб* ‘czoło’ [Грінченко, t. II, s. 503; СУМ; Даль].

⁵⁰ W L *morda* ‘pysk zwierzęcia’, SWil, SW *morda*; w SJPD *morda* 1. ‘pysk zwierzęcia’, 2. wulg. ‘twarz, usta człowieka’; *mordziasty* wulg. ‘mający dużą, pełną twarz’. W językach wschodniosłowiańskich: ukr., ros. *м'орда*, *морд'яка* ‘pysk zwierzęcia’, wulg. ‘twarz człowieka’ [СУМ; Даль; Ожегов]; brus. *м'орда*, *морд'зяка* ‘ts’ [СБГ, t. 3, s. 77; СБМ].

⁵¹ W SW *ryło*. Wyraz powszechnie używany w językach wschodniosłowiańskich: ukr. *р'ило* ‘ts’ [Грінченко, t. IV, s. 38; СУМ]; brus. *р'ыла* ‘ts’ [СБГ, t. 4, s. 325; СБМ]; ros. *р'ыло* ‘ts’ [Даль]. „Występujące w polskim języku potocznym bardzo nieuprzejme, wprost wulgarne *ryło* (*dać komu w ryło*) jest niewątpliwie nowszą pożyczką z rosyjskiego” [Siatkowski, 2012, s. 26].

⁵² Wyraz poświadczony w słownikach języków wschodniosłowiańskich: ukr. *щок'а*, *щ'оки* ‘policzek, policzki’ [Грінченко, t. IV, s. 529; СУМ]; brus. *шчак'а* ‘ts’ [СБГ, t. 5, s. 513; СБМ]; ros. *щек'а*, *щ'еки* ‘ts’ [Даль].

⁵³ W SW jako gwarowy. Wyraz znany w języku ukraińskim: *голь'она* ‘tyłek u kopia’ [Грінченко, t. I, s. 306].

⁵⁴ W SW gwarowy. Wyraz znany językom wschodniosłowiańskim: ukr., brus., ros. *п'учка* ‘opuszek palca’ [Грінченко, t. III, s. 503; СУМ; СБГ, t. 4, s. 198; Даль].

⁵⁵ Wyraz znany językom wschodniosłowiańskim: ukr. dial. *п'яст'ук* ‘garść’ [СУМ]; brus. *п'ястка* ‘ts’ [СБГ, t. 4, s. 223].

⁵⁶ W L *człowieczek*; SWil; SW; SJPD *człowieczek* reg. ‘żrenica’. Wyrazy znane są językom wschodniosłowiańskim: ukr. *чолов'ик*, *чолов'ичок* ‘żrenica oka’ [Грінченко, t. IV, s. 469; СУМ]; brus. *чалав'ек*, *чалав'ачак* ‘ts’ [СБГ, t. 5, s. 398]; ros. *челов'ек*, *челов'ечек* ‘ts’ [Даль].

⁵⁷ W SW gw. ‘czupryna, czub na głowie’ z ukr., w SJPD gw. *hyr* ‘pogłoska, opinia’. W języku ukraińskim *з'ура* ‘głowa, łeb’ [СУМ].

rozczochną' oraz 2. 'przełyk, krtań'. Poza tym dziewczyny dawniej czesały *kosy*⁵⁸ 'warkocze', a z oczu leciały im *ślozy*⁵⁹ 'łzy'.

Janusz Siatkowski [2012], omawiając słownictwo wybranych części ciała na tle sławiańskim, pokazuje, że wiele jednostek wschodniosłowiańskich wycofuje się ze wschodniej Polski, np. *łob*, *szczoka*, *człowieczek*, *kosa* i inne. Potwierdzają to też moje badania, gdyż wszyscy użytkownicy gwary z pokolenia młodszego używają zaledwie kilku z przedstawionych wyżej wyrazów: *człowieczek*, *czerep*, *morda* w znaczeniach 1. 'pysk zwierzęcia' oraz 2. 'pejoratywnie: twarz człowieka', *ryło*, *puczka*, *mizynek*, *pistuk*. Owszem, znane są też wyrazy takie jak: *szczoka*, *śloza*, ale nie są już przez nich używane. Spośród 27 osób z pokolenia młodszego jedynie dwie kobiety potwierdziły, że czasem używają leksemu *kosa*: *W domu se zaplatam czasami kosy, żeby włosy mi nie leciały na twarz* (AB80); *W kosach często śpie, potem takie ładne pofalowane mam włosy* (WB81).

W wyniku przeprowadzonych przeze mnie badań okazało się, że z ponad 50 wyrazów pochodzenia wschodniosłowiańskiego reprezentujących pole tematyczne CZŁOWIEK, znanych wszystkim badanym starszym użytkownikom, 27 respondentów z młodszego pokolenia używa zaledwie 22. Są to leksemy: *człowiek* w znaczeniu 'mężczyzna', *chachła* 'człowiek brudny', *chachły* 'Ukraińcy', *chalałaj* 'człowiek roztrzępany, nieuważny', *brechun* 'kłamca', *czerepacha* 'człowiek niezgrabny', *głuchman* 'człowiek głuchy', *ninażora* 'żarłok' oraz *mizyniec* 'ostatnie dziecko w rodzinie', *kum* w znaczeniu 'sąsiad, ojciec chrzestny', *stryjko* jako 'brat ojca; stryj', *wujko* 'wujek', *dziadźko* 1. 'dziadek' oraz 2. 'wuj, stryj', *soldat* 'żołnierz', *krawczycha* 'krawcowa', *człowieczek* 'żrenica oka', *czerep* 'czaszka', *morda* 1. 'pysk zwierzęcia', 2. 'pejoratywnie: twarz człowieka', *ryło* wulg. 'twarz', *puczka* 'opuszek palca', *mizynek* 'najmniejszy palec', *pistuk* 'pięść'. Wychodzi z użycia leksem *kosa* – jest on używany tylko przez dwie młodsze osoby. Natomiast w mowie pokolenia średniego nieużywanych jest 8 wyrazów: *bracicha*, *bratoweńka*, *bratowicha*, *dońcia*, *dońka*, *dzierżanka*, *świekrucha* oraz *teszcza*.

Liczba wyrazów dawnych utrzymanych w mowie młodszego pokolenia respondentów wskazuje na to, że język współczesnej wsi już od dłuższego czasu nie stanowi jednorodnego systemu. Od wielu lat językoznawcy, szczególnie dialektolodzy, w swoich badaniach kładą nacisk na śledzenie procesu zanikania gwar, analizę przemian związanych z integracją odmian regionalnych języka z polszczyzną

⁵⁸ W L od XVI wieku; SWil wyraz staropolski, SW; w SJPD książk. 'warkocz'. Wyraz znany językom wschodniosłowiańskim: ukr., brus., ros. *коч'а* 'warkocz' [Гринченко, t. II, s. 289; СУМ; Даль; Ожегов]; brus. *кас'а* 'ts' [СБГ, t. 2, s. 430; СБМ].

⁵⁹ W L; SW jako archaiczny i gwarowy; w SJPD dawny, rzadki i żartobliwy, u Strykowskiego, Słowackiego, Sienkiewicza. Notują go wszystkie słowniki języków wschodniosłowiańskich: ukr. *сль'оза*, *сль'ози* 'łza, łzy' [СУМ]; brus. *сляз'а*, *слязы* 'ts' [СБГ, t. 4, s. 493; СБМ]; ros. *слез'а*, *слезы* 'ts' [Даль].

ogólną oraz badają wpływy przeobrażeń cywilizacyjno-kulturowych (w tym zmian w sposobie życia, obyczajowości, mentalności mieszkańców wsi) na język mieszkańców wsi.

Z przedstawionej analizy wynika, że w wielu wyrazach o proveniencji wschodniosłowiańskiej doszło do różnych modyfikacji znaczeń już na gruncie polskim. Przykłady pokazują, że w miarę rozprzestrzeniania się wschodnioslawizmów na tereny oddalone od pogranicza zacierają się ich pierwotne znaczenia. Przytoczę tylko kilka z nich. Leksem *burmyło* w badanej gwarze to ‘człowiek nieokrzesany, mrukliwy’, w języku ukraińskim oznacza zaś 1. ‘żartobliwie o niedźwiedziu’, 2. przen. ‘o człowieku niezgrabnym, nieobrotnym’. Z kolei *chachła* to ‘osoba brudna’, a CYM notuje ‘zniew. o Ukraińcu’, wyraz *czerepacha* w gwarze polskiej poświadczony jest jako pogard. ‘kobieta tęga, niezdarna’, natomiast w języku ukraińskim to ‘żółw’ oraz ‘człowiek powolny’. *Czubarzyk* to ‘człowiek niedołączny, niezgrabny’ oraz ‘pogardliwe określenie Ukraińca, Rosjanina’, w języku ukraińskim oznacza on zaś ‘człowieka z czubem, czupryną’. Nowych, odbiegających od źródłosłowu, często metaforycznych znaczeń nabierają też następujące wyrazy: *holopa* w gwarze tej oznacza ‘człowieka niedołącznego, niezgrabnego’, ‘dużą, niezgrabną nogę’ oraz ‘udo’, podczas gdy w języku ukraińskim to ‘koński zad’; określenia *hajdamak*, *hajdamaka* w mowie badanych respondentów poświadczane są w znaczeniu ‘rozbójnik, opryszek’ oraz ‘kobieta lub zwierzę wysokiego wzrostu’, a w języku ukraińskim to 1. ‘kozak ukraiński’, 2. ‘oprystek, łotr’. Leksem *hyra* znany jest jako 1. ‘czupryna rozczochna’ oraz 2. ‘przełyk, krtań’, natomiast CYM podaje go w znaczeniu ‘czoło, łeb’. Widzimy więc, że niektóre wyrazy nabrały zupełnie innych znaczeń. Wiele z nich zyskało znaczenia metaforyczne, wskutek czego wyrazy zyskały odcień ekspresywny.

Utrzymujące się w gwarach polskich z okolic Lubaczowa elementy wschodniosłowiańskie ulegają różnym zmianom językowym, które prowadzą do modyfikacji znaczeń leksemów i przesunięć w ich strefie pragmatycznej. Prace wielu autorów dostarczają różnych przykładów na pokazanie mechanizmów funkcjonowania wschodnioslawizmów leksykalnych w słownictwie gwar polskich, np. Zofii Kurzowej o polszczyźnie Lwowa [1985] czy Bogusława Nowowiejskiego o regionalnej polszczyźnie Białostocczyzny [1997]. Na żywotność wschodnioslawizmów w gwarach polskich wpływ ma brak ich odpowiedników w języku polskim czy obecność form pokrewnych słowotwórczo. „Współcześnie jednak użytkownicy gwary częściej wybierają rodzime formy językowe, co jest związane z wartościowaniem języka jako wyznacznika przynależności językowej” [Kwaśnicka-Janowicz, 2008, s. 134].

Głównym czynnikiem wpływającym na zmiany w słownictwie gwar polskich jest ekspansja języka ogólnego, który stopniowo wypiera formy gwarowe. Niżej wartościowana kultura wiejska zaczęła ustępować wyżej wartościowanej kulturze

miejskiej. Na pograniczu południowo-wschodnim dochodzi też do wypierania form wschodniosłowiańskich, głównie ukraińskich, odczuwanych jako obce, pochodzenia ruskiego.

ROZWIĄZANIE SKRÓTÓW

Skróty konwencjonalne

brus.	– białoruski	przestarz.	– przestarzały
daw.	– dawny	psł.	– prasłowiański
dial.	– dialektalny	reg.	– regionalny
gw.	– gwarowy	ros.	– rosyjski
hist.	– historyczny	rub.	– rubaszny
indyw.	– indywidualny	st.	– stary
książk.	– książkowy	ts	– to samo
pogard.	– pogardliwy	tur.	– turecki
pot.	– potoczny	ukr.	– ukraiński
provinc.	– prowincjonalny	wulg.	– wulgarny
przen.	– przenośnie	zniew.	– znieważający

Słowniki

- L – LINDE Samuel Bogumił, 1854–1860, *Słownik języka polskiego*, t. I–VI, wyd. II, Drukarnia XX. Pijarów, Lwów.
- OLA – BASARA Jan, SIATKOWSKI Janusz, BASARA Anna, red., 2003, *Общеславянский лингвистический атлас*, „Серия лексико-слово-образовательная”, t. 8: *Професии и общественная жизнь*, Warszawa.
- SGP – *Słownik gwar polskich*, 1982–2007, oprac. przez Zakład Dialektologii Instytutu Języka Polskiego PAN w Krakowie, t. I pod kier. Mieczysława Karasia, t. II–V pod kier. Jerzego Reichana, t. VI–VII pod kier. Joanny Okoniowej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- SJPD – DOROSZEWSKI Witold, red., 1958–1968, *Słownik języka polskiego*, t. 1–11, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- SPXVI – MAYENOWA Maria Renata, PEŁOWSKI Franciszek, red., 1966–1994, *Słownik polszczyzny XVI wieku*, t. I–XXVII, Ossolineum, Wrocław.
- SSStp – URBAŃCZYK Stanisław, red., 1953–2002, *Słownik staropolski*, t. I–XI, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- SW – KARŁOWICZ Jan, KRYŃSKI Adam, NIEDŹWIEDZKI Władysław, red., 1900–1927, *Słownik języka polskiego*, t. 1–8, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.

- SWil – ZDANOWICZ Aleksander i in., 1861, *Słownik języka polskiego*, t. I–II, wydany staraniem Maurycego Orgelbranda, Wilno.
- Грінченко – Грінченко Борис Дмитрович, 1907–1909, *Словарь української мови*, т. I–IV, Видавництво Українське слово, Київ./Hrinczenko – HRINCZENKO Borys Dmytrowycz, 1907–1909, *Słowar' ukrajins'koji mowy*, т. I–IV, Wydawnictwo Ukrajins'ke słowo, Kyjiw.
- Даль – Даль Владимир Иванович, 1903–1909, *Толковый словарь живого великорусского языка*, т. I–IV, Издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа, Санкт-Петербург – Москва./Dal – DAL Władymyr Iwanowycz, 1903–1909, *Tolkowuj słowar' żywego wieliko-russkogo jazyka*, т. I–IV, Izdanie knigoprodawca-typografa M. O. Wolfa, Sankt-Peterburg – Moskwa.
- ЕСУМ – Мельничук Олександр Саввич, ред., 1982–2011, *Етимологічний словник української мови*, т. 1–6, Видавництво „Наукова Думка”, Київ./ESUM – MELNYCZUK Ołeksandr Sawwycz, red., 1982–2011, *Etymologicznyj słownik ukrajins'koji mowy*, т. 1–6, Wydawnictwo Naukowa Dumka, Kyjiw.
- Ожегов – Ожегов Сергей Иванович, НАТАЛЬЯ Юльевна Шведова, ред., 1992, *Толковый словарь русского языка*, Мир и Образование, Москва./Ożegow – OŻEGOW Siergiej Iwanowycz SZWEDOWA Natalja Juliewna, red., 1992, *Tolkowuj słowar' russkogo jazyka*, Mir i Obrazowanie, Moskwa.
- СБГ – МАЦКЕВИЧ Юзефа Фларыянаўна, ред., 1979–1986, *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча у пяці тамах*, т. I–V, Навука і тэхніка, Мінск./SBG – MASZKIEWICZ Józefa Flaryjanowna, red., 1979–1986, *Słownik bielaruskich haworak paunoczna-zachodniaj Bielarusi i jaje pahraniczcz*, т. I–V, Nawuka i technika, Minsk.
- СБМ – БИРЬЛА Мікалай Васілевіч, ред., 1987, *Слоўнік беларускай мовы*, Навука і тэхніка, Мінск./SBM – BIRYŁA Miłaj Wasilewicz, red., 1987, *Słownik belaruskaj mowy*, Nawuka i technika, Minsk.
- СУМ – БЛОДИД Іван Констянтинович, ред., 1970–1980, *Словник української мови*, т. 1–11, Видавництво „Наукова Думка”, Київ, <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (dostęp: 10.07.2018)./SUM – WIŁODID Iwan Konstantynowycz, red., 1970–1980, *Słownik ukrajins'koji mowy*, т. 1–11, Wydawnictwo Naukowa Dumka, Kyjiw, <http://lcorp.ulif.org.ua/dictua/> (dostęp: 10.07.2018).
- Фасмер – ФАСМЕР Макс, 1986–1987, *Этимологический словарь русского языка*, перевод и дополнения Олега Николаевича Трубачева, т. I–IV, Государственное издание иностранных и национальных словарей, Москва./Vasmer – VASMER Maks, 1986–1987, *Etymologiczeskij słowar' russkogo jazyka*, т. 1–4, tłum. i uzup. Olega Niłołajewicza Trubaczewa, Gosudarstwiennoje izdanije inostrannyh i nacjonalnych słowariej, Moskwa.
- ЭССЯ – ТРУБАЧЕВ Олег Николаевич, ред., 1974–, *Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд*, т. 1–, Государственное

издание иностранных и национальных словарей, Москва./ESSJa – TRUBACZEW Oleg Nikołajewicz, red., 1974–, *Etymologicznej słowar' sławianskich jazykow. Prastlawianskij leksyčeskij fond*, t. 1–, Gosudarstwennoje izdanije inostrannych i nacjonalnych słowariej, Moskwa.

BIBLIOGRAFIA

- BORYŚ Wiesław, 2005, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- CYGAL-KRUPA Zofia, 1990, *Podstawowe słownictwo tematyczne na wybranych przykładach*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- DEJNA Karol, 1973, *Dialekty polskie*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- DOROSZEWSKI Witold, red., 1958, *Kwestionariusz do badań słownictwa ludowego*, z. I–IV, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- KARAŚ Mieczysław, 1969, *O ludowych gwarach Rzeszowszczyzny*, w: S Kostrzewska-Kratochwilowa, red., *Z dziejów kultury i literatury Ziemi Przemyskiej. Zbiór szkiców, opracowań i utworów literackich*, Przemysł, s. 345–364.
- KOSTECKA-SADOWA Anna, 2015, *Rzeczownikowe zapożyczenia wschodniosławiańskie w gwarach polskich*, Wydawnictwo Libron, Kraków.
- KOŚĆ Józef, 1999, *Polszczyzna południowokresowa na polsko-ukraińskim pograniczu językowym w perspektywie historycznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- KURASZKIEWICZ Witold, 1932, *Przegląd gwar województwa lubelskiego*, w: I. Czuma, red., *Monografia statystyczno-gospodarcza woj. lubelskiego*, t. I, Drukarnia Państwowa w Lublinie, Lublin, s. 275–324.
- KURZOWA Zofia, 1985, *Język polski Lwowa i kresów południowo-wschodnich do 1939 r.*, wyd. II rozszerzone, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- KWAŚNICKA Agata, 2006, *Uwagi o fonetyce i fleksji gwar okolic Przemysła*, w: J. Okoniowa, red., *Studia dialektologiczne III*, seria „Prace IJP PAN”, nr 127, Wydawnictwo LEXIS, Kraków, s. 87–98.
- KWAŚNICKA-JANOWICZ Agata, 2008, *Polsko-ukraińskie związki leksykalne w zakresie obrzędowości weselnej*, w: L. Bednarczuk, W. Smoczyński, M. Wojtyła-Świerżowska, red., *Językoznawstwo historyczne i typologiczne: w 100-lecie urodzin profesora Tadeusza Milewskiego*, Polska Akademia Umiejętności, Kraków, s. 525–532.
- MAZUR Jan, 1976, *Gwary okolic Biłgoraja*, cz. 1: *Fonologia*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- MIODUNKA Władysław, 1976, *Swoistość słownictwa tematycznego*, „Język Polski”, R. LXV, s. 180–186.

- NITSCH Kazimierz, 1960, *Wybór polskich tekstów gwarowych*, wyd. 2. zmienione, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- NOWOWIEJSKI Bogusław, 1997, *Z życia wschodnich slawizmów leksykalnych w mowie miast i miasteczek Białostoczczyzny*, w: F. Czyżewski, M. Łesiów, red., *Ze studiów nad gwarami wschodniosłowiańskimi w Polsce*, „Rozprawy Slawistyczne” t. 12, s. 175–187.
- PELCOWA Halina, 1997, *Słownictwo wschodniosłowiańskie w gwarach Polski środkowo-wschodniej w świetle związków językowych polsko-ukraińskich*, w: F. Czyżewski, M. Łesiów, red., *Ze studiów nad gwarami wschodniosłowiańskimi w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 189–211.
- SIATKOWSKI Janusz, 2012, *Słowiańskie nazwy części ciała w historii i dialektach*, Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- SIEROCIUK Jerzy, 1996, *Budowa wybranych formacji rzeczownikowych – szczególnie nazw miejsc – w gwarach między Wisłą a Wieprzem*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- SIEROCIUK Jerzy, 2003, *Założenia metodologiczne badań języka wsi*, „Poznańskie Spotkania Językoznawcze”, t. XI, s. 131–136.
- SIEROCIUK Jerzy, 2010, *Z problematyki zapożyczeń na polsko-ukraińskim pograniczu językowym*, w: П. Гриценко, Н. Хобзей, ред., *Запозичення та інтерференція*, „Діалектологічна скриня”, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ, Львів, s. 7–18.
- SŁAWSKI Franciszek, 1952–1982, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1–5, Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego, Kraków.
- URBAŃCZYK Stanisław, 1968, *Zarys dialektologii polskiej*, wyd. 3, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- ZIELIŃSKA Anna, 1992, *Rosyjskie elementy leksykalne i fleksyjno-składniowe w polszczyźnie staroobrzędowców we wsiach Wodzilki i Gabowe Grądy*, w: J. Maćkiewicz, J. Siatkowski, red., *Język a kultura*, t. 7: *Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław, s. 111–116.

Anna Kostecka-Sadowa

ŻYWOTNOŚĆ ZAPOŻYCZEŃ WSCHODNIOŚLAWIAŃSKICH W GWARACH
POLSKICH Z OKOLIC LUBACZOWA (NA PODSTAWIE POLA TEMATYCZNEGO
CZŁOWIEK)

Streszczenie

Celem artykułu jest zweryfikowanie stopnia żywotności wyrazów wschodniosłowiańskich w gwarach polskich z okolic Lubaczowa. Bazując na własnych badaniach terenowych, skonfrontowałam materiał pozyskany z kartoteki SGP z nowszymi badaniami, uwzględniając zróżnicowanie pokoleniowe respondentów. Pozyskany materiał został zweryfikowany przez badanych z trzech grup pokoleniowych, co dało mi podstawę do wiarygodnego prześledzenia zmian. Omówienie dotyczy pola tematycznego CZŁOWIEK, nazw stopni pokrewieństwa, nazw zawodów i nazw części ciała.

Utrzymujące się w gwarach polskich z okolic Lubaczowa elementy wschodniosłowiańskie ulegają różnym zmianom językowym, które prowadzą do modyfikacji znaczeń leksemów i przesunięć w ich strefie pragmatycznej. Na żywotność wschodniosłowiańskich w gwarach polskich ma wpływ brak ich odpowiedników w języku polskim czy obecność form pokrewnych słowotwórczo. Przeobrażenia cywilizacyjno-kulturowe oddziałują na język mieszkańców wsi oraz powodują stopniowe zanikanie gwar.

THE VITALITY OF EAST SLAVIC BORROWINGS IN THE DIALECT OF
LUBACZÓW (ON THE BASIS OF THE THEMATIC FIELD *MAN*)

Summary

In the article the author presents verification the degree of vitality of East Slavonic borrowings in the dialects of south-eastern Małopolska. Based on own field research, confronted the material obtained from the SGP file with the current state of the research, taking into account the generational diversity of the respondents. The collection of material among the younger generation gave the basis for a reliable tracking of changes. This discussions concerns the thematic filed related to man, degrees of affinity, names of body parts.

The remaining East Slavic elements are subject to various linguistic changes, which lead to the modification of the meanings of lexemes and shifts in their pragmatic zone. The vitality of East Slavicism in Polish dialects is influenced by the lack of their equivalents in Polish or the presence of word-forming related forms. Civilisational and cultural transformations affect the language of the rural population and the gradual disappearance of the bustle.

